

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационния труд „Феноменологично-екзистенциални хоризонти на миналото“ на Габриела Стефанова Русинова, докторантка в катедра „Философия“ на СУ „Св. Климент Охридски“, за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 2.3. Философия (Философия на историята)

от проф. д-р Христо Петков Тодоров (НБУ)

Дисертационният труд „Феноменологично-екзистенциални хоризонти на миналото“ на Габриела Русинова е с обем от 173 страници и се състои от общо осем раздела, номерирани с римски цифри, които наред с един въстъпителен раздел включват още увод, две глави, заключение, приноси, публикации на авторката по темата на дисертацията и библиография. Списъкът на литературата съдържа общо 228 заглавия на книжни и електронни публикации на български, руски, английски, немски и хърватски.

Няма никакво съмнение, че въпросът за това, какво е времето е един от най-възбуждащите въпроси, които стоят пред философията. Наред с това той е и може би най-трудният въпрос. Главната трудност е формулирана още от Августин – времето е по особен начин неуловимо. То съвсем не е обикновен твърд предмет на себе си предмет, даден в опита, който може да се възприеме и характеризира, а низ от мимолетни мигове, които, докато успеем да уловим, вече са се превърнали в минало. С миналото обаче е свързана една допълнителна, не по-малко съществена трудност – как имаме достъп до нещо, което е вече отминало и не може да се възприеме в актуалния опит.

Тези трудности са изходната точка на дисертационния труд на Габриела Русинова. В него тя се опитва да се доближи до един възможен отговор на въпроса как изобщо присъства миналото в нашия опит. Ако използваме нейния речник, въпросът гласи: Как „преживяваме миналото“?. Тази формулировка е адекватна на анализа, проведен в дисертацията, тя му дава посока и ориентир. За съжаление обаче е пропусната възможността да се рефлектира върху самото понятие „преживяване“, което е едно от най-важните комплексни понятия в онази линия на развитие във философията на XX век, която е белязана от знака на феноменологията и

екзистенциалната философия. Все пак именно тази линия попада във фокуса на изследователския интерес на Габриела Русинова.

Към въпроса за времето може да се подхожда по различен начин. Във всекидневния опит, в класическото природознание и в редица философски теории времето, подобно на пространството, се разбира като един вид неутрална по отношение на човешките познавателни способности, обективно съществуваща „външна среда“, в която се разиграват всички промени. Този „физически“ (Хайдегер) възглед за времето позволява то, макар да е трудно достъпно, да се третира по аналогия с предметите на външния опит и да се измерва и да се разглежда като количествено определен ресурс. Такъв възглед е залегнал в основата на хронологията, с която си служим постоянно. Има обаче и една друга философска традиция в мисленето за времето, родоначалник на която е Августин. Тази линия на мислене търси разбиране за времето, обвързвайки го с човешката форма на живот. Тъкмо нея следва и се опитва да реконструира авторката. Смятам това за смислена и напълно оправдана познавателна задача.

Авторката прави доста пространна експозиция на разисквания проблем и неговите предпоставки във въвеждащия раздел „Културно-исторически контекст на философско-теоретичните проблеми за времето“. Тази експозиция е необходима и полезна за целите на изследването. Тя, така да се каже, „разчертава терена“, поставяйки основните ориентири за разглеждане на отношението между всекидневния опит за времето и философските разбирания за него. Този раздел е организиран на проблемен, а не на исторически принцип и това е напълно оправдано. У мен като читател обаче остава чувството за известна хаотичност. То вероятно идва от доста свободното съчетаване на автори от различни епохи с различна идейна ориентация без навсякъде да са изяснени докрай връзките между тях.

Първата глава, озаглавена „Преживяване на миналото“, е посветена на трима наистина значими философски автори с действителни приноси в разбирането на времето като решаващ градивен елемент на нашия съзнателен опит – Едмунд Хусерл, Мартин Хайдегер и Жан-Пол Сартр. Веднага трябва да се отбележи, че тук съвсем няма претенция да се прави цялостен анализ на творчеството на всеки от тримата автори. Разглеждат се отделни фрагменти от техните произведения, които имат отношение към водещия въпрос на изследването. Най-голям по обем е разделът, посветен на Хусерл. Намирам това за донякъде основателно, тъй като именно неговите феноменологически анализи на „времесъзнанието“ (*Zeitbewusstsein*) дават основа и импулс на много други автори, сред които са и Хайдегер и Сартр. Не намирам за недостатък това, че авторката

се е опитала да реконструира учението на Хусерл за времето на понятиен език, който, макар да е близък до речника на феноменологията, все пак не е стриктно феноменологически. Виждам обаче проблем в това, че са останали не докрай изяснени две, струва ми се, съществени неща. Едното е мотивът на Хусерл да се захване с изследване на „времесъзнанието“, а именно усилието да се намери феноменологическа теория, която да дава добро обяснение на самотъждествеността на предметите и същевременно на самотъждествеността на съзнателния субект. Другото е главното послание на Хусерловата теория за преживяването на времето – в нашия вътрешен опит съществува сложна връзка на взаимна обусловеност между минало, настояще и бъдеще. Ако тези две неща не се открият достатъчно ясно, малко или много остават да „висят във въздуха“ анализите на активния и пасивния синтез и иначе важният и като цяло правилен анализ на понятието „хоризонт“.

Частта от главата, посветена на Хайдегер, е доста схематична. Авторката се е отнесла към релевантните параграфи от „Битие и време“, поставяйки акцент главно върху онези мотиви, които Хайдегер е наследил от Хусерл. Само по себе си това не е грешка, но очакването ми като читател беше да се открият повече онези разлики между двамата автори, които произтичат от онтологизацията на феноменологията, предприета от Хайдегер. Очаквах също така с оглед водещия въпрос на дисертацията за преживяването на миналото да се разгледа по-сериозно и обусловеността на миналото от бъдещето – една от наистина оригиналните и плодотворни идеи на Хайдегер. И накрая, останала е някак без внимание една друга централна вдъхновяваща идея в „Битие и време“, а именно, че времето пронизва целия ни опит и определя цялостната структура на нашето битие. Та нали водещата мисъл на книгата е, че човешкото битие е белязано от знака на времето, или казано с Хайдегеровия речник – „овремевяване“.

Частта за Сартр, доколкото разбирам, е построена като сравнение между неговата ранна философия и философията на Хайдегер от „Битие и време“. Намирам това за оправдано, доколкото авторката се стреми да изведе мотива за негативността като определящ мотив в цялостната философия на Сартр и в частност в неговото учение за времето.

Втората глава носи заглавие „Съ-преживяване на миналото“. Тя се състои от четири части: „Носталгия и минало“, „Купено минало“, „Идентичност и минало“ и „История“. Изброявам заглавията неслучайно, а за да подчертая, че тук става дума за доста разнородни феномени, което само по себе си вече повдига и главният композиционен проблем на тази глава – удържането на единство. За съжаление

авторката е решила този проблем само частично. Отделните части на главата стоят разделени една до друга без да е много ясно, защо са такива каквито са и най-вече какво ги обединява. Според мен най-интересна и най-убедителна е главата за носталгията. Тя е добре композирана и целенасочена като особено бих похвалил отличната аналитична работа върху фотографията. По-малко убедителна ми се вижда частта за „купеното време“. В духа на един доста схематичен марксизъм се развиват две често експлоатирани от критическата теория идеи. Първата идея е идеята за дехуманизиращата комбинация между наемен (разбирай несвободен и принудителен) труд и белязано от знака на „културната индустрия“ свободно време. Втората идея е малко по-интересна, това е идеята, че ускорението на производствените и като цяло на обществените процеси в епохата на късния капитализъм има дехуманизиращ ефект. Трудно ми е да видя как тези анализи са свързани с основната линия на изследването. За разлика от това третата част от главата, посветена на идентичността, има своето напълно законно място и тежи в изследването. Тя започва добре с въвеждане на стандартната проблематика на индивидуалната идентичност, но очакването, че изложението ще продължи с навлизане в проблематиката на колективната идентичност, се оказва излъгано. Вниманието се насочва към проблеми на отношението между публично и частно във времето на късната модерност като се следва линията на мислене на Юрген Хабермас в „Структурни изменения на публичността“. На това място най-много ми липсва някакво внимание към проблемите на колективната памет, разработвани в традицията на Морис Халбвас. Още повече, че това би позволило лесно и без сътресения да се премине към следващата част – частта за историята. Тази част е организирана изцяло около програмата на т. нар. „микроистория“ на Карло Гинзбург и Джовани Леви. Намирам това акцентирание върху „микроисторията“ за уместно, но само при условие, че имаме съзнание за това, че тази програма е малко или много маргинална по отношение на основното течение в историографията и теорията на историята. „Макроисторията“ е тази, която формира „мейнстрийма“ в историческата наука през последните 250 години. Тъкмо тя задава познавателните и методологическите стандарти на науката, около нея се обособяват и научните институции. За съжаление от текста не личи, че авторката разбира това. Вероятно поради тази причина не се стига и до разглеждане на изключително важния в наши дни въпрос за отношението между памет и историография. Не се появява и въпросът за „местата на паметта“, изведен на преден план от Пиер Нора и неговите последователи.

Какво е постигнато в дисертационния труд на Габриела Русинова? Формулиран е и е разгледан, макар и с много пропуски, важен философски проблем. Направен е преглед и анализ на релевантни теории и възгледи по този проблем. Демонстрирани са философска образованост, способност за самостоятелна работа с философски теории, идеи и понятия и способност за самостоятелно формулиране на собствени тези и аргументи.

Авторефератът отразява съдържанието на труда. В него, както впрочем и в самата работа, са изброени приносите на труда. Някои от тях са формулирани изчерпателно и точно, други изискват допълнителни уточнения. Освен това са посочени заглавията на пет публикации на авторката по темата на дисертацията.

Преди предаване работата е трябвало да мине през грижлив коректорски преглед. При прочита констатирах редица недостатъци по оформлението както на дисертационния труд, така и на автореферата. Натъкнах се на много технически грешки – пропуснати или погрешно изписани букви, погрешно изписани имена и заглавия. За тези грешки може само да се съжалява.

Заявявам, че нямам съвместни публикации с авторката на изследването и не съм в конфликт на интереси.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ: Дисертационният труд „Феноменологично-екзистенциални хоризонти на миналото“ на Габриела Стефанова Русинова отговаря на основните изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор” в професионално направление 2.3. Философия (Философия на историята) и като член на Научното жури аз ще гласувам ЗА присъждането на авторката на тази степен.

Подпис:

(проф. д-р Христо П. Тодоров)

София, 4 февруари 2020 г.